

РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ КОРОНАКРИЗИ: ПРОБЛЕМАТИКА ВИМІРУ ДИНАМІКИ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Волківський М. А., Олійник А. Ю.

ВСТУП

Вже наближається річниця, як Україна перебуває в лоні карантинних обмежень; нещодавно промайнув рік відтоді, як вчені зафіксували вірус, хоча окремі дослідження показують, що цей вірус перебував в Європі ще до зими 2019 р.; різні нормування в Україні часто були встановлені не у правовий спосіб, а за кордоном подібні обмежувальні дії часто сприймалися, щонайменше, з осторогою. Хай там як, але не сам вірус, його контагіозність чи летальність справили глибинні та часто прецедентні впливи на суспільство загалом. В усьому світі влада вдавалася до обмежувальних заходів (за винятком окремих режимів), піклуючись про громадян шляхом унеможливлення об'єктивних (на їх думку) причин, що сприяють поширенню вірусу. Від такого вектора політики наочно і одразу спостерігалися втрати: від спаду інтенсивності економічних відносин до погіршення психологічного стану громадян. Переваги ще буде час оцінити статистам, які правильно зіставляють національні шкали і спрогнозують, хто ж найбільше зміг врятувати життів, а чії дії швидше мали деструктивний характер, де головні втрати лежать не на вірусі, а на надмірних діях конкретних установ.

Нашу увагу більшою мірою привернуло громадянське суспільство та його дефактологічна готовність залишатися суб'єктом навіть у форс-мажорних обставинах. Напередодні локдауну інформаційний простір був начисто переповнений новинами про важливість екологічних рухів, громадських лідерів, гендерного паритету, демократизації суспільства, викорінення усіх форм дискримінації, стигматизації й стереотипізації; піднявся рівень впливу культурної дипломатії та громадської думки; дедалі більше часу (в тому числі й етерного) почали приділяти активістам та протестувальникам. У всьому цьому шумі на мить здалося, що громадянське суспільство як таке є імперативною ознакою сучасного нам світу: з ним будуть рахуватися за будь-якого рішення, тим більше резонансного, а його безапеляційний статус не сприятиме навіть появі думок про вживання заходів без його центрально вираженого місця в загальній схемі.

Попередню думку підсилював той факт, що європейські суспільства (до яких, безперечно, належить і українське) можна сміливо назвати цілком інформаційними, а тому відсутність практичної нужди бути присутнім реально на заході, події чи мітингу дозволяв ілюзорно бути впевненим, що перенесення активності у віртуальний простір все ж не залишиться фікцією, а навпаки, стане не менш потужним засобом впливу (у позитивній конотації) на рішення, а тим більше стратегію реалізації рішень, відкрито ухвалених публічною владою. Звісно, окремі кризи, що виникли між різними рівнями органів влади, до прикладу, в Україні свідчить якраз про відмінність поглядів не тільки між умовним «виконавцем» і «реципієнтом», а і між управліннями національного, регіонального та муніципального рівнів. Усе одно це більше демонстративне твердження з метою найбільш широко висвітлення проблемних моментів, що виникли між суб'єктами політики, а тому мусить бути сприйнято як спроба осмислення багатфакторного феномена.

Головною ж проблемою дослідження ми визначили саме вимір динаміки політичних процесів, тобто з'ясування і врахування трансформації ролі суб'єктів та об'єктів політики, каталізування подальших транзитивних процесів; вектор поступу та актори його визначення й реалізації, місце органів влади після завершення коронакризи, суспільні тенденції в Європі, наслідки змін для України тощо. Так ми спробували охопити широкий спектр питань, що вважаються нагальними і будуть таким протягом порівняно тривалого періоду часу, з огляду на увагу інтелектуалів до явища, що може спровокувати помітні зміни вже в найближчі роки і з позиції способу життя, і з позиції геополітики зокрема. Звичайно, що все це тісно переплітається з економічною політикою та подальшими спробами провідних держав світу позбутися несприятливих наслідків, що подекуди більшою мірою викликані саме невчасними чи асиметричними діями управлінців на загрози, які були в темпоральному розумінні або гіперболізованими, або, навпаки, літотизованими. Найбільш цікавим нам видається статус громадянського суспільства, який змінюється в режимі наживо.

У тому разі, коли Європа та Північна Америка дають очевидну фору для економіки Піднебесної, то і змушені констатувати прямі або опосередковані «прийняття» претензій цієї країни з огляду на дедалі більш домінантне становище, яке вона отримує за рахунок економік, що сповільнюються, а так і не спроможні давати рішучі відповіді на посягання нових лідерів. У нових світових умовах, коли старі лідери здійснюють спробу повернути свої наміри впливати на процеси глобально, поряд із дефіцитом ресурсів для таких здійснень, а новою

провідною країною стає така, в якій напрям руху вибирає правлячий авторитарний режим, ми зустрічаємося з новими викликами, що не обмежуються конкретно взятою територією, акваторією, повітряним чи іншим видом простору. Питання суб'єктності громадянського суспільства, тобто права бути гравцем, та ще і пріоритетного порядку, невдовзі прямо стикнеться із загрозами, які несуть держави, які ізолювати чи «налякати» вже не вдасться, і тоді демократичний лад перебуватиме у справжній (не монопольному чи демпінговому статусі) конкуренції з іншими вимірами організації суспільств. Власне, частина дослідження присвячена і цьому надскладному питанню порядку денного.

Крім того, у світлі недавніх подій в Європі та США постає проблема, як правильно класифікувати масові дії громадян: право громадян на визначення національної (державної) політики або ж інспіровані (не обов'язково екзогенними чинниками) деструктивні дії, що суперечать звичним формальним процедурам. Наголошую, що автори не висловлюють своєї оцінки конкретних подій, що мали місце у визначений період та місцях, а лише вдаються до аналізу діяльності громадянського суспільства та проявів кризових моментів, що вилилися в масові акції, навіть за умови жорстких карантинних обмежень. Як бачимо, ці теми ще доволі часто будуть предметом фахових дискусій, а тому особливо важливо, аби їх аналіз здійснювали люди, що більшою або меншою мірою були заглиблені у специфіку повсякденності процесів, що ще не набули свого завершеного образу.

Зроблені оригінальні висновки та окремі пропозиції авторів можуть бути використані управлінцями з метою попередження та подальшого врегулювання тих ситуацій, що мають потенційний конфліктний сценарій розвитку, що суперечить як інтенціям органів влади, так і суспільства загалом. На нашу думку, вирішення низки проблемних моментів дасть змогу більш послідовно прогнозувати динаміку політичних процесів, уникати яскраво виражених ендегенних антагонізмів, успішно досягати поставлених цілей сталого розвитку, зберігати демократичний характер політичних режимів, запобігати різким і непередбачуваним наслідкам соціальних вибухів тощо.

Насамкінець варто сказати кілька слів про використання напрацьованого матеріалу в українських реаліях. Врахування досвіду як сусідніх держав, так і регіональних чи світових лідерів створює для нас більш чітке і далеке бачення вибудови власної національної політики з метою уникнення всіх тих гострих кутів, яких не вдалося оминати іншим державам. Впевненість дає змогу змінити підходи до, звалосья б, очевидних речей, які не виправдали наших сподівань. Тут мова йтиме і про пафосні декларовані цілі, і цілком прагматичні тактичні дії, які

навіть у випадку цілковитого викладу не принесли належних результатів. У будь-якому разі, переосмислення відбудеться, питання лише в тому, чи набуде воно загальнонаціонального характеру, а так детермінує відчутні для суспільства загалом позитивні наслідки, або ж лишиться темою закритих груп: академічних кіл, управлінців, законодавців. Час покаже.

1. Виникнення коронавірусної інфекції та орієнтовні оцінки наслідків боротьби із нею

Коронавірус з'явився в Європі раніше зими 2019 року. Згідно із даними статті, опублікованої 20 листопада 2020 року¹, вірус траплявся у Старому світі ще у вересні. Припускаю, що ми можемо незабаром одержати інформацію про період, який передував і цій умовній даті. Справа ж полягає в тому, що коронакриза почалася не восени 2019 року, а пізніше, що було викликано об'єктивними факторами – втручанням влади (надмірна регуляція, різкі умови, обмеження та інше) по всьому світу наряду з неготовністю суспільства до жорстких експериментів у цій галузі. Якщо початкові заходи вводилися в Китаї, то першочергово в тій провінції, де було виявлено спалах захворювання. Далі держави одна за одною вживали заходів загального масштабу, намагавшись упередити поширення нового вірусу, але тим самим «принесли в жертву» власні національні економіки, міжнародні економічні зв'язки і, по суті, нівелюючи попередні позитивні результати боротьби з нерівністю, а тому відкидали об'єктивні досягнення на догоду не передбачуваній тоді політиці такого штибу. На кожній державі наслідки відіб'ються по-різному: більше постраждають саме «інформаційні» економіки, аніж індустріальні чи транзитивні. Це викликано тим, що саме зайняті у сфері послуг особи постраждають від обмежень більше за інших, а витрачені державами асигнування знову ляжуть відчутним тягарем на плечі платників податків, тобто суспільства знову платитимуть і за успіхи, і за помилки свого керівництва.

Уже нині сміливо говоримо про картину економікс, з якою матимемо справу найближчі 5–7 років: Європа, США та деякі інші країни віддаватимуть борги після закінчення ери lockdown, натомість цей же час диверсифікації ресурсів використає пріоритетно КНР, для власного зростання, на фоні падіння чи непевного зростання світової економіки. Ось що з цього приводу говорять порівняно свіжі дані про Китай: «Прогнозується, що зростання сповільниться до 2% у

¹ Vergin Ju. Corona war schon im September 2019 da, auch in Europa. URL: <https://www.dw.com/de/corona-war-schon-im-september-2019-da-auch-in-europa/a-55626017> (дата звернення 6.12.2020)

2020 році – найнижчий темп зростання за кілька десятиліть, і прискориться до 7¼ % у 2021 році, відповідно до сильного ефекту перенесення та відновлення світового зростання і зовнішнього попиту»². Останні дані яскраво демонструють нам, що з «плюсом» виходить поки тільки одна держава; що ж стосується Японії, то переконаний, її успіх залежатиме від поглиблення зв'язків у новому форматі, котрий виправдає себе і зможе позиціонувати як потужний регіональний блок, з особливостями якого невдовзі рахуватимуться всі гравці світового ринку, а у перспективі і не тільки економічні об'єднання тощо. У статті від 13 листопада 2020 року Надзвичайний і Повноважний посол України в Японії Сергій Корсунський разом із співавтором Шінічі Кітаока зазначає: «З урахуванням сказаного я розглядаю можливість того, щоб Японія та країни АСЕАН спільно сформували Західний Тихоокеанський союз (ЗТС) як регіональний аналог ЄС або Африканського союзу»³. Все це змушує нас переглянути усталені погляди на Азію з визнанням її нового статусу і більш реалістично планувати свою національну політику з пріоритетами орієнтування на інші напрями міжнародних економічних зв'язків. До того ж нові інтеграційні процеси у Тихоокеанському регіоні дають змогу говорити про швидкі успіхи відновлення країн цього регіону після кризи, з якої світу лише доведеться виходити, в той час як вищезгадані КНР та Японія, дуже вірогідно, «витягнуть» своїх сусідів із пастки повільного зростання після відновлення цих економік.

Якісні і відчутні зміни вже реальні і навіть вимірювані, що не лишають бажаного проспекту скептицизму. Незалежно від рівня демократії в тих державах, або ступеня розвитку громадянського суспільства, новий блок впевнено конкуруватиме з європейським: bastіоном свободи і місця умовної ідеології human rights лишиться, безперечно, тільки Старий світ, з огляду на ретроспективу. Ці та подальші новації, які будуть проаналізовані у статті, ставлять питання під гострим кутом масштабних (навіть світоглядних) викликів, а тому так важливо зрозуміти, що може і що зробить суспільство вільних людей у тому разі, якщо стратегічними пріоритетами зостануться не стрімке економічне зростання, а суспільний розвиток і збалансований поступ, відповідно до раціонально складених програм. Так на фоні не досить оптимістичних для нашого регіону тенденцій, повернемося до

² European Economic Forecast, Autumn 2020. ISSN 2443-8014, p. 160. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/autumn_20_forecast.pdf

³ Корсунський С., Кітаока Ш. Азія зосереджується. URL: <https://zn.ua/ukr/international/azija-zoseredzhujetsja.html> (дата звернення 2.12.2020)

визначеної у статті проблематики: того, що може як сповільнити негативні наслідки, так і спонукати до нового зростання одночасно.

Для справедливості варто сказати, що на початку, на рівні ЄС, відповідь на загрозу можна було схарактеризувати як мляву, неактивну та не актуальну до швидкоплинного розгортання подій. Аби довго не зупинятися на цьому, просто згадаємо статтю відомого політика Henri Malosse, в якій він критично висловлювався щодо окремих заходів (чи їх відсутності)⁴. Такі висловлювання були не поодинокими, що дозволяє говорити про очікування мотивованості влади в той час, коли люди у зв'язку з інформаційним шумом, були, щонайменше, розгубленими та непевними. Спроби національних урядів самостійно вирішити проблему створило проблеми на ціннісному рівні: закриття кордонів, обмеження прав громадян, скасування свободи пересування товарів в одну мить поставило керівництво ЄС перед вибором, яке воно впевнено зробило: тільки координаційні дії наднаціонального масштабу зможуть допомогти *разом* пережити кризу.

Не можна не згадати заклики і постулати відомих інтелектуалів, що встигли артикулювати свої візії майбутнього щодо майбутнього впливу ери ковіду на початку весни 2020 року. Так, зокрема, Тедрос Аданом Гебреїсус сказав, що «ми боремося не тільки з епідемією, ми ще поборюємо інфодемію»⁵. Ось що пише Джорджо Агамбен: «Перш за все, знову спостерігається зростаюча тенденція використовувати винятковий стан як нормальну парадигму управління... Іншим фактором, не менш тривожним, є стан страху, який останніми роками, очевидно, поширився на совість людей і який перетворюється на справжню потребу в стан колективної паніки, для якого епідемія все ще пропонує перетворитися на ідеальний привід. Таким чином, у збоченому порочному колі, обмеження свободи, нав'язане урядами, приймається в ім'я прагнення до безпеки, яке було викликане тими ж урядами»⁶. Не менш твердо висловився на цю тему і Г. Кіссинджер: «Коли пандемія COVID-19 закінчиться, інститути багатьох країн зазнають краху. Реальність така, що світ ніколи не буде колишнім після

⁴ Malosse H. L'Union européenne a-t-elle été emportée par le virus? URL: <https://www.sauvonsleurope.eu/henri-malosse-lunion-europeenne-a-t-elle-ete-emportee-par-le-virus/?fbclid=IwAR3Zy-XwYi9am5pwZw0gChhmWWa7-tGIhJQqgsykBBBBVmeuy0DgooFF06Bk> (дата звернення 9.12.2020)

⁵ Charlton E. How experts are fighting the Coronavirus 'infodemic'. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/how-experts-are-fighting-the-coronavirus-infodemic> (дата звернення 29.11.2020)

⁶ Agamben G. L'invenzione di un'epidemia. URL: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-di-un-epidemia> (дата звернення 3.12.2020)

коронавірусу. Зараз згуртовані нації процвітають, вважаючи, що їхні інституції можуть передбачати лихо, зупинити його наслідки та відновити стабільність»⁷.

Сюди варто додати, що пандемія стала тим каталізатором, що відкрила глибинні проблеми у форматах соціального управління, системі національних пріоритетів, ефективності інститутів в інтегрованому інформаційному світі, місця наднаціональних механізмів, їх компетенції та межі впливу тощо. Попередні роки подібні речі «вирішувалися» реструктуризацією, реформуванням, рефінансуванням, конкурсами з імперативною транспарентністю та іншим, що визначало пролонгування статус-кво. Тому виправданим буде запитання, як громадянське суспільство проявляло себе протягом обмежень громадянських свобод; чи було воно рівноправним суб'єктом, як зміниться картина співвідношення державних апаратів (із чітко фіксованими і регламентованими повноваженнями) та громадянами, які за нових умов, усвідомлення несвоечасності та грубих прорахунків влади, усвідомлюють свої реальні потреби, які вони не спроможні самостійно задовольнити у зв'язку із тими ж прорахунками. Перш ніж почати відповідати на ці питання, варто нагадати про ті новинки, що трапилися під час карантинних обмежень.

Тоді виникали новації, які в апогей кризи більшою або меншою мірою виконували свої завдання (адже деякі були штучними інструментами в руках окремих режимів). Одним із прикладів можна згадати «маскову дипломатію», а так і спроби маніпуляцій із громадянським суспільством – новий спосіб міжнародного лихварства. Ось що на це заявив Є. Чолій, Президент СКУ у 2008–2018: «Тому намагання РФ показати свою “гуманітарну сторону” надсиланням масок та медичного обладнання країнам, які страждають на пандемію COVID-19, з одночасним лобюванням послаблення міжнародних санкцій, які були застосовані за вперту військову агресію РФ проти України, є надзвичайно дволічним»⁸. Хоча до такої практики вдавався з самого початку і Китай, проте для Європи, висвітлене в цитаті викриття, має більш значущий характер. Часто можна було почути

⁷ Кіссінджер: пандемія коронавірусу назавжди змінить світовий порядок. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/kissindzher-pandemiya-koronavirusu-nazavzhdizminitsvitoviy-poryadok-343996_.html (дата звернення 8.11.2020).

⁸ Чолій Є. Російська Федерація (РФ) намагається використати глобальну пандемію, щоб здійснити неймовірну аферу – обміняти маски та медичне обладнання на життя українців. URL: <https://www.dach-ukraine.de/uk/публікації/239-rossijska-federazija-rf-namahajetsja-vykorystaty-hlobalnu-pandemiju,-schtschob-sdijsnytu-nejmowirnu-aferu---obminjaty-masky-ta-medycyschne-obladnannja-na-schytjtja-ukrajinziv.html> (дата звернення 16.11.2020).

заклики, ніби «зупинка» світової економіки глибоко вдарить по тих режимах, на які провідні держави наклали обмежувальні заходи у зв'язку з порушенням норм міжнародного права. Ось який прогноз робить провідний експерт енергетичних програм Центру Разумкова М. Білявський: «Поступове зняття санкцій із Росії, розв'язання нею більш жорсткої міжнародної політики на фоні падіння світових цін на природний газ і нафту. Кремль, направивши в Італію лікарів та медичне обладнання для боротьби з коронавірусом, зменшив ймовірність того, що Рим проголосує за продовження дії антиросійських обмежувальних заходів. Збільшенню агресивності Росії також сприятиме зміцнення геополітичних позицій Китаю»⁹. Ці слова мусять лише більше турбувати міжнародний порядок денний, тому що у зв'язку з пандемією та витратою ресурсів, дедалі менше уваги приділяється іншим, не менш важливим для держави напрямкам. У будь-якому разі, дипломатичному корпусу варто ретельно підготуватися до нової кон'юнктури, аби зламати плани Кремля щодо самореабілітації своєї політики в очах європейських партнерів. І хоча нині Європа послідовно дотримується політики санкцій проти режиму у Кремлі, це не означає, що вона буде спроможна таке повторювати у нових геополітичних умовах, коли вплив і тиск Китаю стане дійсно відчутним: і через РФ, і через Африканський континент зокрема.

Деякі лідери не гребували регулярно цитувати заклик Папи Римського від березня 2020 року: «Папа Франциск підтримав звернення генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша, в якому закликав до неділі глобального припинення вогню у збройних конфліктах на тлі спалаху коронавірусу COVID-19, що дозволило б гуманітарній допомозі дістатися найбільш вразливих до інфекції осіб»¹⁰. Власне, апеляцій і аргументів лише більшатиме, тому що РФ – одна з тих держав, що перебуває у важкому становищі через власний рівень захворюваності, спад цін на енергоносії та складну внутрішню економічну та етнонаціональну ситуацію. В її випадку громадянське суспільство на політику режиму не впливатиме, тому цей важливий фактор потрібно щоразу враховувати, коли з'являються нові повідомлення і заклики «до гуманізму» чи «миру». Це ж стосується й інших авторитарних режимів, що перебувають при владі в окремих країнах світу.

⁹ Білявський М. Геополітика пандемії: світ після коронавірусу не буде колишнім. П'ять сценаріїв. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/geopolityka-pandemii-svit-pislia-koronavyrusa-ne-bude-kolyshnim-piat-stsenariiv> (дата звернення 23.11.2020).

¹⁰ Allen E.A. Pope echoes UN call for a global ceasefire amid coronavirus pandemic. URL: <https://cruxnow.com/vatican/2020/03/pope-echoes-un-call-for-a-global-ceasefire-amid-coronavirus-pandemic/> (дата звернення 17.11.2020).

Вагомим виразом солідарності в Європі став феномен під назвою «балконна солідарність». Так люди висловлювали свою подяку працівникам систем підтримки нормальної життєдіяльності суспільства, у першу чергу лікарям. Насправді, цей колективний і досить тривалий жест спонукає нас до висновку, що невдовзі будуть переглянуті соціальні преференції суспільних ролей. Те покоління молодих людей, котрі перебувають у постійному стані ізоляції та очікування, зіткнулися, як ніхто інший, із суворою реальністю, де суспільне значення моделей чи блогерів суттєво похитнулося. Думаю, тут буде доречно процитувати кілька тез із статті Д. Гребера: «Кажіть що хочете про медсестер, сміттярів або механіків. Очевидно, що якщо вони випаруються, наслідки будуть миттєві та катастрофічні. Кепськими будуть справи світу і без викладачів чи докерів. Навіть світ без фантастів чи ска-музикантів чимало втратить. Але так і не зрозуміло, як постраждає людство, якщо всі генеральні директори закритих акціонерних товариств, лобісти, спеціалісти з PR, статисти страхових агентств, телемаркетологи, судові пристави чи юридичні консультанти просто зникнуть. (Багато хто підозрює, що в такому разі світ значно покращиться)»¹¹.

У статті від осені 2020 року можна знайти показові дані про економічний спад європейських країн із виокремленням тих, що виявилися найбільш уразливими: «П'ять найбільш постраждалих країн – це Італія (-11,2%), Іспанія (-10,9%), Хорватія (-10,8%), Франція (-10,6%) та Португалія (-9,8%), а Греція посідає шосте місце (-9%). П'ятьма найменш постраждалими країнами є Польща (-4,6%), Данія (-5,2%), Швеція (-5,3%), Румунія (-6%) та Мальта (-6%)»¹². Сама ця інформація дає змогу візуалізувати вплив пандемії та вжитих дій для пом'якшення її наслідків, що виявляється неоднозначним у загальній інтерпретації.

Першочергово ми б хотіли звернути увагу на певні маркери, що приковували погляд громадськості, а так і не лишилися поза увагою в аналізі політичних процесів. Звичайно, це питання систем охорони здоров'я, проведення виборів, громадських обмежень та перепон для економічної діяльності. Мушу констатувати, що таких проблем значно більше, але вказаних буде досить для зображення загальної картини, бо

¹¹ Гребер Д. Про феномен паскудної роботи. URL: <https://commons.com.ua/uk/profenomen-paskudnoyi-roboti/?fbclid=IwAR1wRBhQh5s3d5ZkxKQP1hpnALaa-qkDtDy0AMxvCD8HNBjwqdEmcmuFx7FI> (дата звернення 4.11.2020).

¹² Sapir A. Why has COVID-19 hit different European Unioneconomies so differently? Policy Contribution Issue n°18 | September 2020, p.3 URL: <https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2020/09/PC-18-2020-22092020-final.pdf> (дата звернення 9.12.2020).

в інших випадках не спостерігається різючої відмінності в активності чи суспільних проявах окремих.

Крім того, весь цей час супроводжувався поодинокими чи навіть масовими акціями протесту громадян, що не погоджувалися з імперативами влади: від обов'язкового маскового режиму до встановлення вимушеної економічної несвободи. Таке траплялося і в Німеччині (і весною¹³, і влітку¹⁴ відповідно), в Іспанії¹⁵, у США¹⁶ та інших країнах. Причин для цього є маса, проте, як правило, переважає вичерпання «фінансової подушки» поряд з обмеженнями з боку влади на працю. Словом, урядові стратегії зазнавали і продовжують зазнавати критики навіть у провідних державах світу, що якраз і свідчить про невідповідність реального стану інституціональних структур у баченні можливих рішень на протигагу громадянському суспільству загалом.

Спробуємо почати відповідати на складні питання. Люди зіштовхнулися з відвертою дійсністю, до якої їх попередньо не готували. Із початком поширення коронавірусної інфекції стало зрозумілим, що національні системи охорони здоров'я не у змозі витримати такі масштабні навантаження. І правда виявилася якраз у тому, що ні ті системи, на які громадяни справно сплачували левову частку свого доходу, ні системи, які жевріли за рахунок державного забезпечення, опинилися фактично в однаковій ситуації, коли лікарі вдавалися до «сортування» хворих та визначали пріоритети в доступі до апаратів ШВЛ чи місць у палатах. Ті страшні місяці на початку, коли не було ясно ні обсягів, ні наслідків, громадянське суспільство як таке, насильно поставили перед фактом: авторитарні рішення лікарів дадуть змогу вижити більшій кількості людей, а тому останнє слово буде за ними. Далі були практики поховання усопших, подекуди, цілком без рідних або з похованням на спеціальних кладовищах. На ці явно асиметричні дії урядів не було одержано бодай гучної відповіді від

¹³ Бушув М., Драбок М. «Ковідіоти»: Німеччина обговорює протести проти коронавірусного карантину. URL: <https://www.dw.com/uk/ковідіоти-німеччина-обговорює-протести-проти-коронавірусного-карантину/a-53438461> (дата звернення 13.11.2020).

¹⁴ Голубов О. Мітинг проти коронавірусних обмежень у Берліні: постраждали 18 поліцейських. URL: <https://www.dw.com/uk/мітинг-проти-коронавірусних-обмежень-у-берліні-постраждали-18-поліцейських/a-54405416> (дата звернення 12.11.2020).

¹⁵ У Німеччині та Іспанії – протести проти карантину. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3103284-u-nimeccini-ta-ispanii-protesti-proti-karantinu.html> (дата звернення 13.11.2020).

¹⁶ Набока М. Як і чому проти карантину протестують в світі? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/protesty-proty-karantynu-v-sviti/30581636.html> (дата звернення 15.11.2020).

громадян, що уможливило продовження таких жорстких заходів, котрі позиціонувалися як вимушені та рекомендовані.

Цього ж року напередодні шаленої статистики захворюваності, уряди у примусовому порядку наказали громадянам дотримуватись правил, які далеко не завжди мали раціональний характер. Одна справа дотримання соціальної дистанції, а зовсім інша – обов'язкове маскування в громадських місцях, хоча навіть ВООЗ тривалий час вагалася, чи потрібно вводити таку загальну рекомендацію, бо ті самі рукавички більше захищали людей, ніж маски, та ще і неправильно одягнені. Проблема тут більше полягала в наказовому характері влади, хоча, відповідно до європейських ідеалів, вона мала б рекомендувати і спонукати, а люди самостійно вирішувати, чи потрібно їм це. Словом, нині можемо сказати, що ні масковий режим, ні жорсткий локдаун не завадив вірусу поширюватися в Європі та світі з новими темпами донині. І тут знову стоїть питання: чи була організована колективна реакція на подібні закиди?

Цього ж року в низці країн відбувалися вибори. У зв'язку з об'єктивними обставинами, значна частка людей воліли уникнути безпосереднього волевиявлення, однак далеко не всюди національні законодавства дозволяли реалізувати свої права в альтернативний спосіб. Були не безпідставні побоювання про фальсифікації результатів та можливість стороннього впливу на самі процедури. Навіть не довівши факт порушень, Д. Трамп висловив звинувачення, бо частина голосів надходила поштою. У випадку України альтернативних шляхів голосування не передбачалося, що тим самим посприяло найнижчій явці на виборчі дільниці з часів відновлення незалежності. Подібні проблеми виникали у Польщі, Грузії, Азербайджані та інших. І проблема тут полягає в тому, що громадянське суспільство в еру digital не змогло домогтися ні попередньо, ні під час, створення умов, які б уможливили безпечну реалізацію своїх конституційних прав. Коментувати перспективні ризики делегітимізації влади навіть не буду.

Весною були здійснені жорсткі кроки для забезпечення соціального дистанціювання, що полягали в обмеженні доступу до громадських місць, закритті публічних закладів (культури, дозвілля, споживання), контроль над переміщенням громадян, що став кричущим прецедентом. Сама система штрафування за «безпідставне» полишення будинку викликала обурення з боку громадян, але порізні висловлювання не набули оформленої колективної відповіді. У цій ситуації інституції взялися керувати всією системою, чомусь будучи переконаними, що чинять правильно. Тривалий проміжок часу показав, що такі кроки, як закриття тренажерних залів, заборони відвідин парків чи скасування авіаперевезень, завдало всім більшої школи, ніж принесло гіпотетичної

користі. Жорсткий карантин не виправдав себе в Європі, бо високі числа хворих і летальних випадків у підсумку не підтвердив користі таких обмежень для всього суспільства. До того ж лишається тільки почати підрахунок, яких збитків коштували подібні «драконівські заходи»: ментальні порушення в людей, що були «загнані в кут», довгострокове безробіття, відсутність підприємницьких ініціатив, ряд банкрутств, які триватимуть, бо віддати борги значна частина малого і середнього бізнесу не зможе; недовіра до дій влади та інше – ось лише частина зі списку, що нам його скоро запропонують до сплати.

Найболючішим все ж були не вищеперераховані випадки, адже, до прикладу, із втратами рідних стикалися далеко не всі на початку, а також наявна така категорія людей, як сільські чи інші мешканці, які жорсткостей не відчули у звичній «міській» мірі. Натомість штучне блокування економічної активності всередині країни, а так і зниження динаміки міжнародних обмінів (товарів, послуг, людей, капіталів) стало випробуванням не тільки для підприємців, але і для інститутів. Патерналістське бажання попиклуватися про народ у вигляді заборон, обмежень і штрафів на окремі види активності, зниження доступу до громадського транспорту та робіт, що не мають виразного соціального значення, призвелт масу людей до очікуваних фінансових труднощів. Зрозуміло, що найбільше постраждали малозахищені верстви суспільства, і хоча дуже швидко керівники знайшли гроші, аби забезпечити витрати і вдавалися до факультативних засобів із метою поліпшення загального становища і людей, і економіки загалом (консультативні послуги, регулярні гранти, звільнення від сплати зборів тощо), вже занадто пізно. І, як я вже писав попередньо, Америка та особливо Європа відчують повільний і несприятливий стан відновлення на собі протягом кількох найближчих років. Тут, до речі, певно, найбільше проявилася позиція самостійних громадян, що хотіли забезпечити себе без непотрібної їм «допомоги» держави. На нашу думку, завадою стало сегментування суспільства: в підсумку відстоюванням інтересів підприємців займалися самі лиш підприємці, яких у складі громадянського суспільства не доміганта більшість. Хай там як, але це той прояв активності і свідомості, яких бракувало вільному світу: не тому, що хтось не вірить у загрози ковіду, а тому, що бачать загрози з боку уряду.

Сумно констатувати, що і система освіти виявилася не готовою до якісного надання послуг в онлайн-форматі. Попередні, цьогорічні і ще кількарізові підсумкові оцінювання школярів та студентів лише підтвердять ці тези. Тут, на жаль, також не зайшло місця студентської реакції, які могли б вимагати змін за відчутний проміжок часу (рік карантину мав неабияк мотивувати викладачів пристосуватися до

нових умов). З огляду тільки на цей приклад, погоджуюся зі світовими інтелектуалами, що наслідки такого «втраченого року» всі відчуватимуть ще довго, а громадські лідери мусять детально переглянути всі власні прорахунки, аби після завершення пандемії уникнути подібних повторів у майбутньому. Та це ще одне неоднозначне питання, яка саме країна і коли позбудеться статусу осередку ковіду 19, бо очевидно видається черга країн за вакциною, що буде доступною в обмежених кількостях.

Тому складно і прогнозувати орієнтовний час завершення пандемії. Для того є кілька явних причин, які непокоять більше за інші. Дослідження соціологічної групи «Рейтинг» від 2 грудня 2020 року дає нам показову ситуацію: «55% готові особисто зробити щеплення від коронавірусу, якщо вакцина буде безкоштовною (40% не готові). Водночас, якщо вакцина буде платною, охочих зробити щеплення менше – 35%, а 57% не будуть робити її в такому випадку»¹⁷. Додамо сюди ще одержання достатньої кількості доз для всіх громадян за рік-півтора, а також поширення фейкових новин і відвертої дезінформації з боку авторитарних режимів, і одразу одержимо невтішний прогноз формування колективного імунітету.

2. Динаміка політичних процесів у час коронакризи та місце громадянського суспільства за нової кон'юнктури

Тепер час перейти, власне, до фахового аналізу визначеної проблематики, бо складності були продемонстровані і детально обгрунтовані на попередніх сторінках статті. Мова іде про спробу оцінки явищ та рішень у період, наслідки від яких ще не завершилися, а новий початок ще не мав змоги початися. Гадаю, що це дослідження користуватиметься актуальністю з точки зору прогностичності: наскільки автори реалістично оцінили пережите і поряд із тим змогли спрогнозувати напрями, а так і наскільки громадськість дослухалася до практичних рекомендацій, які були запропоновані.

Гадаю, необхідно з'ясувати суть поняття, з яким ми надалі працюватимемо поглиблено. Отже, «політичний процес – це форма функціонування політичної системи суспільства, що змінюється у просторі і часі; сукупна діяльність суб'єктів політики, завдяки якій забезпечується функціонування та розвиток політичної системи»¹⁸.

¹⁷ Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв (28–30 листопада). URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_na_karantine_monitoring_obschestvennyh_nastroeni_28-30_noyabrya.html (дата звернення 14.12.2020).

¹⁸ Політологічна енциклопедія: навч. посібник / укл.: Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. Кн. 5. С. 518.

Також очевидно, що політичний процес у нашому (західному) розумінні неодмінно і нерозривно супроводжуватиметься з поняттям громадянського суспільства, яке відіграє ключову роль у розвитку відомому нам зразку світопорядку.

Як вже було написано раніше, головними складнощами для спроби визначення динаміки хоча б в абсолютних шкалах (позитивна, негативна, нейтральна) є такі:

1) незнання особливостей періоду як об'єктивний фактор довіри до системи, яка погоджується діяти і брати відповідальність за свої дії, – форма конвенційного патерналізму із потужними запобіжниками;

2) інформаційний шум і поширення дезінформації, які підривали не лише координацію з нагальних питань, але і породжували природні страхи й спонукали до повернення принципу «сам за себе»;

3) наявність досить гучних проявів громадської активності (як то протести, акції, голодування) в окремих випадках і констатація масової індиферентності (в більшості) за інших випадків – іррегулярність здійснення;

4) необхідність формальної підтримки соціального партнерства поряд із фактичним тиском із боку державних інститутів;

5) переоцінення ролі віртуального світу та можливостей інформаційного простору зберігати людську свободу;

6) розпорошеність сил у зв'язку із серйозними фінансовими і ментальними потрясіннями тощо.

Цей рік виявив проблеми, про які ще досить недавно було думати фантастично. По-перше, актуальним завданням для громадського суспільства є запобігання будь-якими силами намаганням влади ввести стеження за громадянами чи цензурувати їхню діяльність. Зрозуміло, що в конкретному 2020 році відповідь буде приблизно така: надзвичайні обставини вимагали надзвичайних рішень, але 2020 рік впевнено добігає кінця. Будь-які дії, що суперечать інтересам суспільства, варто надалі визначати як такі, що суперечать природі громадянського духу, а отже, організовано домагатися скасування одіозних заходів, що завдають невиправдану шкоду, при цьому не приносячи очевидних благ.

Навіть у випадку пандемії чи війни в громадян лишаються їхні права, які ніхто не має повноважень обмежувати. Право на особисту думку, що не наштовхується на безпосереднє протистояння з думкою іншого, не має зазнавати цензурування чи обмеження. Тільки в разі реальної шкоди конкретній особі (а не абстрактній спільності), особа має бути попереджена. Це ж стосується й так званої «інфодемії», яка треба бороти злагодженою і продуманою інформаційною кампанією, а не блокуваннями і обмеженнями простих користувачів. До того додаю,

що координація громадськості, якщо і відбувається в онлайн-форматі, мусить регулярно набувати реального вигляду активних груп, що донесуть свою думку і не дозволять себе ігнорувати візаві.

Ще однією проблемою, з якою вже стикалися деякі «реформовані» суспільства, – це примат реформування заради реформування, контролю заради контролю, боротьби заради боротьби. Часті заклики до стеження за капіталами, діями чиновників чи викорінення корупції як такої упускали інші важливі заходи, покликані налагодити нормальне функціонування того чи іншого механізму. Так навіть нульове толерування корупції з допуском до управління попередніх активістів, журналістів та наглядачів нівелює ефект від відсутності корупціонерів: тепер гроші у такому випадку не виводяться, а не раціонально витрачаються, що не дає бажаного результату. До прикладу, в системі охорони здоров'я, незважаючи на достатньо потужні обсяги фінансування, не змогли забезпечити власні суспільства допомогою на екстрений випадок. Це говорить про некомпетентність керівників, реалізацію невідповідних потребам програм та зациклювання на проблемах, які перекривають цілком очевидні заходи. Така ситуація склалася в більшості структур: у разі потужної хакерської атаки (за підтримки деяких режимів, таких як російський), інформаційної провокації, реальної диверсії та іншого не буде потреби навіть у застосуванні тактики салямів – результат буде схожий на той хаос на всіх полях, аж поки якась із структур не «перестаріється» з асиметрією. Це питання вимагатиме особливої уваги після закінчення пандемії, бо відсутність розуміння характеру дій під час виняткових обставин дозволяє констатувати глибоку інституційну вразливість, незважаючи на інші форми виміру важливості певних країн у світових рейтингах.

Якщо виникають подібні побоювання, то громадські лідери, разом із послідовниками, мають бути впевнені в можливості влади захистити їх і від екзогенної інверсії, і від ендогенної гіперболізованої акції. Врешті-решт, усі заходи однаково здійснюватимуться за рахунок платників податків, якими вони все одно продовжать бути. Вважаємо, що це нагальне завдання мусить бути в тій чи іншій мірі реалізоване в пріоритетному порядку.

Спробуємо розглянути роль громадянського суспільства в нашій системі координат під час коронакризи. По-перше, треба визнати превентивний потенціал громадськості перед будь-якими явними порушеннями з боку органів влади. Навіть такі перегиби і спроби встановлення контролю над ситуацією не були тотальними і повсюдними (як я вже вказував, не в кожній країні та регіоні країн вирішили вдаватися до впевнених заходів), а влада продовжувала сприймати критику і враховувати побажання громадян, знайшовши

додаткові фінансові ресурси, аби забезпечити їх мінімальні потреби та перекрити збитки від бездіяльності бізнесу. Крім того, скоро ми зможемо спостерігати спроби оскарження певних рішень та судові процеси (до прикладу, щодо відмов від надання медичної допомоги пацієнтам літнього віку у важкому стані). Усе це так чи інакше притримувало руки влади, яка могла б почати діяти значно ширше та жорсткіше.

По-друге, це важливий підмурок держави, адже значна частка осіб, що не змогла працювати як раніше, перейшла на дистанційний режим або перекваліфікувалися, а тому громадяни продовжують підтримувати цілісність системи. Часті волонтерські акції, благодійність і піклування про своїх рідних чи сусідів змогли зберегти більше життів, ніж жорсткі нормування з боку установ.

По-третє, новаторства громадян щодо безконтактної діяльності дозволили їм не лише повернутися до роботи й виконувати додаткові факультативні завдання, як було зазначено в попередньому пункті, але й консультувати колег щодо внесення необхідних змін в їхню специфічну діяльність, надавати рекомендації щодо поліпшення ментального здоров'я та адаптації до нових життєвих обставин.

По-четверте, саме громадяни й громадські організації взяли за збір ресурсів та надання допомоги найбільш постраждалим секторам, як-от, культура. Так, на рівні з грантами, які фінансуються з окремих фондів і ініційовані владними органами, з'являються і діють подібні способи допомоги для відновлення з боку громадських об'єднань.

По-п'яте, громадянське суспільство в багатьох країнах виглядає рішучим вийти з карантину і продовжити контроль за діяльністю влади, яка більше не одержить таких широких повноважень для здійснення внутрішньої політики в майбутньому. Це єдиний суб'єкт, який реально може не тільки зупинити свавілля, але і запобігти йому.

На іншому рівні мусить початися дискусія про повсюдну заборону використання будь-яких засобів для стеження за громадянами, яка б там ціль не переслідувалася. Верховенство права мусить реалізуватися в будь-яких обставинах як єдиний вихід із криз, що виникають. Стеження за дотриманням самоізоляції чи шпигування за особою мусить бути прирівняне, бо це порушує базові свободи людини і не може бути прийнято за будь-яких формулювань та мотивацій. Ті інститути, які показали себе як неефективні та не здатні до адаптації, мусять бути якщо не переробленими, то заміненіми іншими, з широким народним представництвом, тому що відпрацьовані механізми мусять залишатися в історії.

Простежується небезпека виникнення конфліктних ситуацій у країнах, в яких вибори відбулися нещодавно. До прикладу, в Польщі

розрив між кандидатами був мінімальним, а тому і будь-яке рішення лідера зустрінатиме широкий спротив, насамперед, через протилежність ідеологічної спрямованості. У таких країнах громадяни мусять акумулюватися і виконувати роль стабілізатора, тому що ситуація лишається хиткою. Тільки посередництво широко громадського об'єднання спроможне унеможливити потужну політичну кризу.

В інших перелічених випадках увагу варто приділяти в тому числі й структурним проблемам, артикуляції інтересів з метою виправлення недосконалих систем та утворень. Якщо громадяни продовжать так само повільно й невпевнено вимагати докорінних змін та підходів, то сама тенденція розвитку громадянського суспільства стане задовільною, а отже, і вразливою перед будь-якою загрозою чи подією. Також немає підстав вважати, ніби люди не повернуться до попереднього темпу активності, що саме і розв'яже завдання ініціативності та першості. Можливо, все поясниться темпоральним фактором.

Тепер наприкінці дослідження я можу сказати про позитивну динаміку політичних процесів і чільну роль тільки громадянського суспільства. Хоча можна було сподіватися на активнішу роль і частіші прояви в різних сферах, проте і на такій «швидкості» воно дієво та масштабно відповідає на загрози. Звісно, є окремі питання, а подекуди навіть протиріччя, однак асиметрична взаємодія між державою і *civil society* знову набуває симетричних обрисів. Головне завдання тепер полягає у випрацюванні таких законодавчих норм, які б автоматично не полишали цієї симетрії за інших умов. Цього разу також простежується широке поле для дискусії, однак лише гарантування громадянському суспільству такого особливого місця визначить і безпечний та продуктивний шлях розвитку, на якому суспільство знову стане «двигуном прогресу», а не додатком, на який доведеться витратити громіздкий адміністративний ресурс для вдалої (наскільки це можливо) оновленої організації.

В Україні ситуація склалася дещо інакше. Ряд карантинних обмежень було встановлено поза процедурами, тобто без правових підстав. Відповідно, порушників, яких затримували за недотримання нових умов, передавали до суду, де останній їх виправдовував, бо не мав підстав вважати їх винними у порушеннях. Вимушені кроки української влади щодо встановлення обмежень були викликані невтішною картиною поширеності захворювання в Західній Європі, але очікуваних наслідків не дали, бо протягом осені зростання відбувалося по експоненті.

Дані від листопада 2020 року Центру Разумкова говорять таке про довіру українців до державних та суспільних інститутів: «Недовіра частіше висловлюється державному апарату (чиновникам) (не довіряють їм 79% опитаних), ЗМІ Росії (79%), Верховній Раді України (76%), судам

(судовій системі загалом) (75%), Уряду України (75%), політичним партіям (73%), комерційним банкам (73%), Національному антикорупційному бюро України (НАБУ) (72,5%), Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) (71%), Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (70%), Вищому антикорупційному суду (70%), Прокуратурі (70%), Конституційному Суду України (65%), Національному банку України (64%), місцевим судам (63%), Верховному Суду (63%), Президенту України (60%), профспілкам (54%), національній поліції (53%), Службі безпеки України (51%)»¹⁹. Як бачимо із свіжої статистики, зміни наявні навіть на простому етапі «відношення» до цих інститутів із боку громадян, що часто можна назвати передбачуваним і заслуженим у більшості випадків.

Незважаючи на все це, громадянське суспільство в Україні продовжує себе активно проявляти, однак, на жаль, не часто домагається успіхів. Це стосується і підприємців, і простих активістів, і голів різних організацій, і лідерів думок. Якщо говорити в контексті дослідження, то рекомендації тут будуть загального характеру, тому що рівень розвитку *civil society* в різних країнах Європи вирізняється спільною спрямованістю. Відмінною рисою я б назвав потребу координації та контролю на постійній основі, а не спорадичні дії із ситуативних моментів. Саме злагодженість, повторювальність, тісний зв'язок – ті риси, яких ще бракує громадянському суспільству в Україні з огляду на події 2020 року та відсутності єдиної відповіді на заходи влади.

Однозначно необхідно брати приклад із країн Європи та здійснювати перегляд внутрішньої діяльності. Поряд із боротьбою проти корупції варто забезпечувати прозорість усіх процедур, вимагати дотримання законності та слідування демократичним процедурам, спільно відстоювати верховенство права та опиратися свавіллям антидержавних органів (корумпованих структур, що відстоюють інтереси фінансово-промислових груп). Крім того, треба вибудовувати власні національні стратегії, що відрізнятимуться від європейських та азійських, але відповідатимуть стандартам ЄС. Це своєю чергою дозволить уникнути проблем неефективності і бути формально готовими до вступу у ЄС.

Українське громадянське суспільство можна назвати таким, що розвивається, але динаміку я б схарактеризував як нейтральну, або швидше, «млявого зростання», що більшою мірою відображає реальний

¹⁹ Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r> (дата звернення 22.11.2020).

хід речей. З ним влада рахується і часто відступає від тих ініціатив, які громадянам здаються надмірними. Сама проблема перманентного перебування в асиметричній позиції не сприяє розвитку, а швидше, тільки збереженню попереднього рівня перебування. Важливо переламати цю небезпечну тенденцію, тому що вона закономірно закінчуватиметься або неконтрольованими соціальними вибухами (швидше це), або позбавлення активності і руху, що перетворить громадян на придаток. Саме тому розроблення законодавчої бази, очистка судової системи та невтручання у громадські справи з боку органів влади протягом кількох років дозволить зміцнитися і розвинутися йому до рівня, прямо необхідного (гарантуючого) збереження демократичного політичного режиму в державі.

Вкотре наголошу, що паралельно потрібна зміна підходів до формування внутрішньої політики та планування, аби не побудувати таких же систем, які не виправдали сподівань, хоча які щороку приймали поважну частку держбюджету. Саме прагматичний підхід і орієнтування на середньострокову перспективу спроможні задовольнити базові національні бажання без дороговартісного копіювання із залученням іноземних фахівців.

Як бачимо, комплекс завдань, що постав перед суспільствами навесні 2020 року ще і досі не знайшов вичерпних і однозначних відповідей. Дослідження та аналіз продовжиться на основі більш детальних даних і нової статистики, проте ми переконані, що нових кризових моментів, окрім вже окреслених чи згаданих під час роботи, знайти буде складно. Загальні вияви і протиріччя, що мали місце протягом визначеного часу набудуть правової форми, а майбутні хитання унеможливятся буквою закону. Найбільш важливим видається всебічне забезпечення захисту для нормального розвитку громадянського суспільства, тому що тільки воно спроможне виступити фактичним гарантом демократії в мінливому та небезпечному світі.

Уроки, що були надані нам багатьма органами влади, представляють чітку і послідовну інструкцію управління суспільством у час сумнівів. На основі подальшого вивчення кроків різних представників влади ми зможемо підготуватися до наступних епідемій, які ще матимуть місце після завершення ковіду.

Ми ж пропонуємо виокремити деякий перелік загальних рекомендацій, якими варто керуватися, аби і громадянське суспільство, і центральна влада діяли в одному полі, а так і давали успішний практичний результат партнерства.

1. За жодних умов не вдаватися до одностороннього обмеження прав і свобод громадян, бо це похитне довіру громадян до інститутів, що матиме негативні наслідки в перспективі.

2. Будь-які рішення доносити до громадян м'яким шляхом, а також надавати можливість не виконувати деякі приписи тим людям, що виступають різко проти урядової ініціативи і знаходять для цього раціональні аргументи.

3. Не вдаватися до створення штучних перепон у діяльності малого та середнього бізнесу, тому що швидкі втрати і подальші заходи стимуляції з метою відновлення попереднього рівня активності завдадуть значно більших витрат.

4. Змінити підхід до фінансування національних систем: від вимоги діяльності до вимоги результативності.

5. Вибудовувати регулярний контакт (діалог) із громадянами, тому що у разі різких кроків впаде рівень довіри до маси органів та структур, що означатиме реальність гарантування швидких перевиборів.

6. Стежити, аби виконавці ніколи не виходили за рамці повноважень, що чітко зафіксовані у законодавстві; а якщо таке трапляється – якнайшвидше повідомляти про ці випадки судові органи з метою припинення свавілля.

7. Намагатися не оголошувати таких кроків, які б розвели полюси соціальної нерівності до помітних масштабів, тому що невдовзі трапиться потужний соціальний струс.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ми дійшли конкретних висновків та деяких рекомендацій, яким має бути приділена увага, бо не виключено, що з деяким ступенем виявлення цих проблем доведеться стикнутися і українському суспільству вкотре і в новому масштабі згодом. Зауважу, що вітчизняний дискурс досі не був виражений, подібно до західноєвропейського чи американського, проте це зовсім не детермінує перманентної превенції подібного. Якщо допомагати розвитку громадянського суспільства і налагоджувати діалог між лідерами думок та народом, то невдовзі з'являться такі політичні явища, які виконують питомі їм функції: до прикладу, політичні партії (не бізнес-проекти) чи управлінці (а не хабарники).

Розвиток громадянського суспільства, його становлення та суб'єктність – це ті проблеми, котрі ми не зможемо вирішити чітко, однозначно і за регламентом. Багаторічні кампанії із демократизації, впровадження реформ, боротьби з корупцією, встановлення гендерної рівності, екологічні рухи та інше продемонстрували нам ті хиби, яких не мало бути взагалі. Насамперед, відсутність ідейного наповнення подібної активності і пріоритизація ролі різного роду активістів над фахівцями стала однією з багатьох опосередкованих причин, котрі призвели нас до кризового стану і в політиці, і в економіці, і знову збільшили напругу в суспільстві.

Так у зв'язку з новопосталими викликами мусимо внести окремі ремарки і при цьому продовжувати дотримуватися спільного наднаціонального курсу як найбільш злагодженого серед західного суспільства. Безперечно, незважаючи на недоліки, не відступати від творення нової генерації політиків, але й намагатися виховувати компетентну політичну еліту, що залишиться усередині держави. Ми б хотіли звернути увагу, що громадянське суспільство має не лише контролювати, але більше брати участь і допомагати, будучи міцною основою нового ладу, який заснований на партнерстві та неперервному зв'язку.

Крім цього, важливим видається зазначити, що окреслені у статті проблеми мусять знайти своє продовження в інших, більш предметних дослідженнях та надати вже конкретні рекомендації для України і не тільки, на основі широкої джерельної бази, якої ми ще, на жаль, не маємо. Так однозначно дослідження мають продовжуватися, а артикульовані тут результати можна взяти за основу в написанні подальших робіт.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз новопосталих проблем (або таких, що каталізовано проявилися) та вплинули на динаміку політичних процесів у всьому світі. Зрозуміло, що центральною категорією виступає саме громадянське суспільство, яке показало себе відмінним чином від країни до країни. У процесі дослідження нам вдалося зробити висновки про виявлення тих проблемних моментів, а інколи й протиріч, яких зазвичай вдавалося успішно уникати і провадити безконфліктну політику за попереднього часу. Нині, коли ми переживаємо завершальний період пандемії і у зв'язку з нею об'єктивно очікуємо економічний спад у «глобальному світі» поряд із взяттям абсолютної ініціативи Китаєм, роль громадянського суспільства у світі теж зазнає змін. Ми переконані, що успішний ретроспективний погляд на прорахунки політики цілих урядів та «нагляд» інституту громадянського суспільства над ними приведе нас до висновку про нові принципи, якими надалі керуватимуться активні громадяни у вільному світі без та після ковіду. Ігнорування виразних проблем, що супроводжували 2020 рік, матиме несприятливі наслідки для розвитку суспільств загалом протягом наступних років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sapir A. Why has COVID-19 hit different European Union economies so differently? Policy Contribution. Issue 18, September 2020 URL: <https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2020/09/PC-18-2020-2209-2020-final.pdf> (дата звернення 9.12.2020).

2. European Economic Forecast, Autumn 2020. ISSN 2443-8014 (online). URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/autumn_20_forecast.pdf

3. Allen E.A. Pope echoes UN call for a global ceasefire amid coronavirus pandemic. URL: <https://cruknow.com/vatican/2020/03/pope-echoes-un-call-for-a-global-ceasefire-amid-coronavirus-pandemic/> (дата звернення 17.11.2020).

4. Charlton E. How experts are fighting the Coronavirus ‘infodemic’. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/how-experts-are-fighting-the-coronavirus-infodemic> (дата звернення 29.11.2020)

5. Agamben G. L’invenzione di un’epidemia. URL: <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-di-un-epidemia> (дата звернення 3.12.2020).

6. Malosse H. L’Union européenne a-t-elle été emportée par le virus ? URL: <https://www.sauvonsleurope.eu/henri-malosse-lunion-europeenne-a-t-elle-ete-emportee-par-le-virus/?fbclid=IwAR3Zy-XwYi9am5pwZw0gChhmWWa7-tGhJQQgsykBBBVmeyu0DgooFF06Bk> (дата звернення 9.12.2020)

7. Vergin J. Corona war schon im September 2019 da, auch in Europa. URL: <https://www.dw.com/de/corona-war-schon-im-september-2019-da-auch-in-europa/a-55626017> (дата звернення 6.12.2020)

8. Гребер Д. Про феномен паскудної роботи. URL: <https://commons.com.ua/uk/pro-fenomen-paskudnoyi-roboti/?fbclid=IwAR1wRBhQh5s3d5ZkxKQP1hpnALaa-qkDtDy0AMxvCD8HBjwqdEmcmyFx7FI> (дата звернення 4.11.2020)

9. Чолій Є. Російська Федерація (РФ) намагається використати глобальну пандемію, щоб здійснити неймовірну аферу – обмінати маски та медичне обладнання на життя українців. URL: <https://www.dach-ukraine.de/uk/публікації/239-rossijska-federazija-rf-namahajetsja-wykorystaty-hlobalnu-pandemiju,-schtschob-sdijsnyty-nejmowirnu-afery---obminjaty-masky-ta-medyschne-obladnannja-na-schyttja-ukrajinziv.html> (дата звернення 16.11.2020)

10. Кіссінджер: пандемія коронавірусу назавжди змінить світовий порядок. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/kissindzher-pandemiya-koronawirusu-nazavzhdi-zminit-svitoviy-poryadok-343996_.html (дата звернення 8.11.2020)

11. Білявський М. Геополітика пандемії: світ після коронавірусу не буде колишнім. П’ять сценаріїв. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/geopolityka-pandemii-svit-pislia-koronawirusa-ne-bude-kolyshnim-piat-stsenariiv> (дата звернення 23.11.2020)

12. Набока М. Як і чому проти карантину протестують в світі? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/protesty-proty-karantynu-v-sviti/30581636.html> (дата звернення 15.11.2020)

13. Бушуєв М., Максим Драбок М. «Ковідіоти»: Німеччина обгово-рює протести проти коронавірусного карантину. URL: <https://www.>

dw.com/uk/ковідіоти-німеччина-обговорює-протести-проти-корона вірусного-карантину/a-53438461 (дата звернення 13.11.2020)

14. Голубов О. Мітинг проти коронавірусних обмежень у Берліні: постраждали 18 поліцейських. URL: <https://www.dw.com/uk/мітинг-проти-коронавірусних-обмежень-у-берліні-постраждали-18-поліцейських/a-54405416> (дата звернення 12.11.2020)

15. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r> (дата звернення 22.11.2020)

16. Політологічна енциклопедія : навч. посібник / укл. : Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. Кн. 5. 710 с.

17. Корсунський С., Кітаока Ш. Азія зосереджується. URL: <https://zn.ua/ukr/international/azija-zoseredzhujetsja.html> (дата звернення 2.12.2020)

18. У Німеччині та Іспанії – протести проти карантину. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3103284-u-nimeccini-ta-ispanii-protesti-proti-karantynu.html> (дата звернення 13.11.2020)

19. Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв (28–30 листопада). URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraina_na_karantine_monitoring_obschestvennyh_nastroeni_28-30_noyabrya.html (дата звернення 14.12.2020)

20. Україна у 2020–2021 роках: наслідки пандемії. Консенсус-прогноз. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Київ, квітень 2020 р.

Information about the authors:

Volkivskyi M. A.,

Postgraduate Student at the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine

Oliinyk A. Yu.,

Third-year Student at the Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine